

EN DE VERTELCULTUUR...

Harlinda LOX

Het handboek over 'volkscultuur' dat eind vorig jaar in Nederland verscheen houdt ook wetenschappelijk Vlaanderen in zijn ban. Niet dat het hier om een proces van intellectuele verlamming of verstarring gaat! Neen, zoals de nieuwe invulling van een jarenlang als té oubollig, wereldvreemd en nutteloos verguisde discipline het verlangt, initieert de inleiding in de Nederlandse ethnologie in Vlaanderen een zeer dynamische intellectuele bedrijvigheid

Reeds in mijn bespreking van het eerste Nederlandstalige lexicon van de sprookjes *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan* voor de *Fabula*, het internationale publicatieorgaan voor het wetenschappelijke volksverhaalonderzoek (40. Band, 1999, Heft 1 / 2, p. 147-150), kaartte ik de zeer moeilijke situatie voor de onderzoeker van (Vlaamse) volksverhalen in Vlaanderen aan, die op geen enkele gespecialiseerde infrastructuur kan terugvallen en over geen up-to-date werkinstrumenten beschikt. Met het overlijden van Maurits de Meyer en Karel Constant Peeters in de jaren '70 van de vorige eeuw stagneerde het onderzoek van de volksverhalen hier te lande bijna volledig en vindt nu nog nauwelijks aansluiting bij de internationale Folk Narrative Research. Een (elektronisch) sprookjesarchief werd tot op heden aan geen enkele Vlaamse universiteit of onderzoeksinstituut aangelegd. Mijn verzuchtingen op het specifieke gebied van de zogenaamde "Erzählforschung" zal zowat iedereen, die in een ander deelgebied van de volkscultuur werkzaam is en in het internationale circuit meedraait of zou willen meedraaien wel in minder of sterkere mate tot de zijne maken kunnen.

De zeven auteurs van het voorliggende handboek hebben zich – zo blijkt uit hun studies en uit het zeer uitvoerige bibliografische apparaat – internationaal geschoold en kunnen zo de volkskundige bedrijvigheid in Nederland over een periode van zo'n 150 jaar

met een zo ruim en kritisch mogelijke blik evalueren. Nochtans geven de auteurs slechts voor hun specifiek onderzoeksdomein een stand van zaken: voor de materiële cultuur, de feesten en rituelen (Gerard Rooijackers), voor de religieuze volkscultuur (Peter Nissen), voor de vertelcultuur (Theo Meder en Eric Venbrux) en voor de zangcultuur (Louis Peter Grijp), en ook al plaatst men al de bijdragen naast elkaar dan valt dé volkskundige puzzel toch niet echt helemaal samen. Hier zijn bovendien ook enkel academici aan het woord, en hun bedrijvigheid vertaalt zich in soms vrij abstracte en niet altijd voor het grote publiek toegankelijke opsommingen van namen en theorieën, in een gegoochel van cryptische begrippen. Ik kon mij niet helemaal van de indruk ontdoen dat af en toe gewoon een beetje wetenschappelijke eruditie tentoongesteld werd.

Maar deze optie lijkt noodzakelijk, wanneer men vooral aan het lezend publiek duidelijk wil maken dat men zich distantieert van zijn vele voorgangers, de vele enthousiaste folkloristen, die zich niet echt over de theoretische uitgangspunten van het vak 'volkskunde' bezonnen hebben. Zij hebben tot diep in de twintigste eeuw vanuit een 'vijf-voor-twaalf-gedachte' (survivaltheorie) alle eigen-aardige uitingen van het volksleven op het platteland geregistreerd en ze als relictten van het 'onberoerde', 'tijdloze' 'anonieme' psychogram van het 'Nederlandse' 'volk' bestudeerd en geïdealiseerd. Op p. 11 wordt nog wel naar de eigen rijke vaktraditie verwezen, die niet alleen tot uiting komt in het Meertens instituut, waartoe de auteurs op één na behoren, maar ook in instellingen zoals het Nederlands Openluchtmuseum en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. We krijgen meermaals, en natuurlijk uit de kritische pen van de academici (o.m. op p. 30-32, 101), vrij gedetailleerde berichten over de volkskundige activiteiten uit de niet-academische wereld van weleer te lezen, over bijvoorbeeld het befaamde 'vaderlandsch historisch volksfeest van 1919' dat op het museumterrein van het Nederlands Openluchtmuseum

georganiseerd werd en dat de eenheid van het Nederlandse volk in zijn regionale verscheidenheid moest demonstreren. Slechts in een subkapitel getiteld “Maatschappelijke verankering” (p. 62-64) wordt er een beknopte en zeer algemene tour d’horizon gegeven, van wat er zich nu buiten het Meertens-Instituut nog op het vlak van de volkscultuur afspeelt: hier worden geen concrete initiatieven beschreven of voorgesteld, die in de hoofden van het lezend publiek zullen blijven hangen. We vernemen tenslotte niets uit de monden van de mensen zelf, die nu bijna een eeuw later in de (niet-academische) volksculturele sector werkzaam zijn, hoe zij nu – na de vele emancipatiegolven van de volkskundige discipline – hun misschien nog steeds in grote mate historisch georiënteerd volkskundig takenpakket concreet invullen. Alsof de academische bezinning over het vak volledig aan hen voorbijgegaan is.. Een iets minder tendentieuze situatieschets ware bij een dergelijk “academisch” manifest wel wenselijk geweest.

Ook de situatie in Vlaanderen (tot 1975!) wordt o.m. in het geschiedkundig overzicht van de volkskunde in Nederland van de hand van Ton Dekker meermaals ter sprake gebracht, bijvoorbeeld bij de beschrijving van de verzamel- en publicatieactiviteiten van een sleutelfiguur als J.W. Wolf (op p. 20) of bij de evaluatie van het belang van het door de Vlaamse volkskundigen August Gittée en Pol de Mont gestichte tijdschrift met de opvallend neutrale titel *Volkskunde* (1888) voor de volkskundige vakbeoefening in Nederland (op p. 53). Het vrij parallelle parcours dat in volkskundig Vlaanderen afgelegd werd kan trouwens zeer mooi aan de hand van de programmatische titels van de tijdschriften geïllustreerd worden, die volkskundige bijdragen opnamen, gaande van de eerste volkskundige tijdschriften “Grootmoederken” (met een verwijzing naar de draagster van de authentieke volkscultuur) en “Wodana” (met een verwijzing naar de verankering in een mythisch (Germaans) verleden), over tijdschriften zoals “Belgisch

Museum” of “Vaderlandsch Museum” (met een verwijzing naar de actieve constructie van een eigen culturele identiteit waaraan de Vlaming eigenwaarde en legitimiteit kon ontleunen) en “Jong Vlaanderen” (de jonge natie richt zich op de oude volksverhalen en volksliederen als de laatste brokstukken van een heroïsch verleden), tot de vele regionale tijdschriften zoals o.m. “Volk en Taal” (met een verwijzing naar de gekoesterde heropstanding van het Vlaamse volk via taalontvoogding) of “Ons Volksleven” (redden van de door vreemde invloeden bedreigde eigen cultuur) en “Rond den Heerd” (met een nostalgische verwijzing naar het huiselijke leven rond den haard als inbegrip van het authentieke dat door allerhande wereldlijke verlokkingen verloren dreigde te gaan). Het tijdschrift *Volkskunde* was het eerste volkskundige tijdschrift met meer wetenschappelijke allures, ook over geografische grenzen heen, want voor het eerst hadden Nederlandse en Vlaamse volkskundigen de mogelijkheid om in hun eigen taal wetenschappelijk met elkaar te communiceren (p. 25). Op p. 53 is er een subkapitel gewijd aan “de breuk met Vlaanderen”. In 1975 trad de Nederlandse redactie af omdat ze zich meer op een wetenschappelijk publiek van sociale wetenschappers wou gaan heroriënteren, terwijl de Vlaamse redactie zich vanuit de oude cultuurpolitieke doelstellingen wilde blijven richten op een breder publiek van volkskundig geïnteresseerden. De zin “pas in de jaren negentig zouden de banden weer aangehaald worden” geeft aan een goed verstaander misschien te kennen dat er ook in Vlaanderen in het vak heel wat veranderd is, maar wat blijft hangen is dat Vlaanderen tot in de jaren zeventig de patriotisch-romantisch relictencultuur van weleer koesterde en de wetenschappelijke trein zowat gemist heeft.. De argumenten voor een (hernieuwde) samenwerking worden niet in de bijdrage uiteengezet en de projecten die er in het kader van het jaar van de volkscultuur 1999-2000 met een Nederlands en een Vlaams luik gerealiseerd werden, worden niet eens vermeld.. De

auteur had naar mijn gevoel toch een iets minder vertekend beeld mogen ophangen en ook een oog mogen hebben voor een iets actuelere stand van zaken, want niet alles zal naderhand op de in acht-te-nemen-deadline voor het binnenleveren van de bijdrage (eind 1999?) verhaald kunnen worden..

De gehanteerde historisch-geografische methode bracht volkskundige gegevens gewoon in hun geografische verspreiding in kaart, en de onderliggende redenering van 'hoe primitiever' en 'hoe algemener verspreid' verleende aan het object een certificaat van ouderdom en authenticiteit. Maar een dergelijke schematische weergave van de werkelijkheid brengt het gevaar van speculatieve simplificatie met zich mee. Zo konden op typologische verspreidingskaarten ploegen van dezelfde vorm gegroepeerd worden die echter voor totaal verschillende doeleinden werden gebruikt. Elke vorm van contextualisering van de gegevens ontbrak omdat aan deze gegevens een intrinsieke, vaststaande, in tijd en ruimte universele betekenis toegemeten werd. Precies hier ligt de taak voor de nieuwe garde volkskundigen weggelegd: zij situeren cultuurverschijnselen in hun historische ontwikkeling, in hun sociale gelaagdheid en in hun geografische verspreiding, waarbij ze deze dimensies opvat als dynamische, groepsgebonden processen van betekenisgeving en toeëigening. Om te achterhalen op welke betekenisvolle manier mensen omgaan met alle tastbare voorwerpen, waarmee zij zich omringen (materiële cultuur), luidt de gedifferentieerde vraagstelling nu: "Wie gebruikte een voorwerp (sociaal), op welke manier (technisch), voor welk doel (functie), waar (ruimte), wanneer (tijd), en op welke wijze markeerde men zich daarmee ten opzichte van anderen (betekenis). En, zoals Gerard Rooijackers ruitelijk toegeeft (p. 136) kunnen goed opgestelde vragenlijsten ook voor de nieuwe garde volkskundigen een rijkdom aan gegevens opleveren, zeker wanneer ze nog worden aangevuld met gerichte interviews bij de correspondenten thuis.

Voor elk deelgebied moeten er referentiekaders getraceerd of ge(re)construeerd worden. In de "Erzählforschung" zijn niet alleen de internationale verteltypencatalogus van Aarne Thompson, die onder impuls van de historisch-geografische methode opgesteld werd, maar ook de regionale verteltypencatalogi, die in navolging van Aarne Thompson in zowat elk land die over een rijke vertelcultuur beschikt samengesteld werden, onmisbare basiswerkinstrumenten voor de wetenschappelijke onderzoeker van volksverhalen gebleven. Hier kunnen overeenkomsten en variaties tussen verhalen van uiteenlopende herkomst en momenten in de geschiedenis vastgesteld worden en variatie is - zo luidt het op p. 295 - vaak een goede indicator voor de verschuiving van betekenisgeving in verhalen. Door de vergelijkende studie van de varianten van een zelfde verteltype worden dan de processen van narratieve acculturatie zichtbaar gemaakt, hoe internationaal circulerende verhalen bijvoorbeeld in nationale en regionale vertelcircuits geïntegreerd en toegeëigend worden, rekening houdend met de intenties van verzamelaars, optekenaars, compilers en vertellers. Een gedifferentieerde studie over het hoe en waarom van wreedheden in sprookjes bedt deze in de cultuur- én sociaal-historische realiteit in, waaruit ze ooit ontsprongen zijn, schetst het metafysische zinkader, analyseert de psychologische dimensie, legt pedagogische intenties bloot en houdt rekening met genretypologische wetmatigheden en verteltechnische functies. Het moderne sprookjesonderzoek is meertalig en interdisciplinair, plaatst de pure filologie naast de apodictische waarheid of de oppervlakkige bewerking, verbindt jeugdsentimentaliteit met acribische gedrevenheid en heeft aandacht voor randgebieden en implicaties op zowel maatschappelijk als op literatuurwetenschappelijk vlak.

Het is tenslotte deze boeiende intellectuele, verrassende en zeer openbarende zoektocht die de auteurs van het handboek elk vanuit hun specifiek onderzoeksdomein met hun lezers willen delen.